

ISTRSKA POLIFONIJA - VEČJEZIČNOST IN LITERATURA*

Johann STRUTZ

prof. dr., Institut za občo in primerjalno književnost, A-9022 Klagenfurt, Universitätsstraße 65-67
prof., dr., Istituto di Letteratura Comparata, A-9022, Klagenfurt, Universitätsstraße 65-67

IZVLEČEK

Prispevek opisuje jezikovno stanje v Istri, regije, ki je že v obdobju avstro-ogrske monarhije veljala za metonimijo jezikovne polifonije večnacionalne države. Ob primeru dveh avtorjev, Fulvia Tomizze in Milana Rakovca avtor poskuša prikazati dve možnosti regionalne literarne dvojezičnosti: medkulturni dialog in kulturni konflikt. Dialog istrskih kultur se izraža v nekaterih Tomizzovih delih zlasti v razmerju med pripovedovalčevim diskurzom v standardni italijanščini in narečno dvojezičnim, hrvaško-romanskim govorom protagonistov, medtem ko Rakovac vsaj v posameznih pesmih, konfliktno razmerje hrvaške in italijanske kulture v obdobju fašizma tako modelira, da je jasno zaznati hegemonistično vlogo italijanske kulture. Na podoben način kot pri Tomizzi pa se tudi v nekaterih drugih Rakovčevih besedilih uveljavlja utopični koncept nehegemonizirane medkulturnosti, ki se jezikovno skoraj izključno izraža na "srednjem" jezikovnem nivoju, v regionalno specifični povezavi, oz. mešanici narečnega jezikovnega gradiva tako na slovanski kot tudi na romanski podlagi.

Ključne besede: dvojezičnost, narečje, književnost, družbeni položaj, Istra

Parole chiave: bilinguismo, dialetto, letteratura, posizione sociale, Istria

Najprej bom navedel dva citata, ki s pokrajinskega vidika sicer nimata nikakršne zveze z mojo temo, vendar precej natančno osvetljujeata problem, za katerega gre v tej razpravi. Ruski teoretik ideološke večjezičnosti Mihail Bahtin je v svoji knjigi o Rebalaisu zapisal: "Drug jezik je drug svetovni nazor ali druga kultura, in to v konkretni in nikoli popolnoma prevedljivi obliki".¹ Ko so se v Parizu leta 1961 z anketo "Vprašanje dvojezičnosti" obrnili na Paula Celana, je odgovoril: "V dvojezično poezijo ne verjamem. Dva jezika, da, to gre, tudi v različnih današnjih književnostih oz. posameznih umetniških stvaritvah, zlasti takih, ki se z navdušenjem prilagajajo vsakokratnemu kulturnemu povpraševanju in se znajo uveljaviti tako poliglotsko kot tudi polihromno. Poezija pa je usodna enkratnost v jeziku. Torej ne - dvakratnost."² Oba, tako Bahtin kot teoretik kakor tudi Celan

kot praktik večjezičnega govora in prevajalec iz najmanj sedmih jezikov, iz dveh različnih zornih kotov ponujata tu v razpravo "dvojezičnost" v književnosti. Pri obeh gre za stvarno pojmovanje ter za razmerje med dvojezičnostjo in prevedljivostjo.

Ob Celanovih sodbah, ki izključujejo drugačne možnosti, se torej zastavlja vprašanje, kako z estetskega in poetološkega vidika vrednotiti konkretne primere dvojezičnosti v književnosti. Torej kako v duhu tega pojmovanja presoјati dvojezične stvaritve npr. Samuela Becketta ali Vladimirja Nabokova ali - v pokrajinah skupnosti Alpe-Jadran - dvojezična dela italijanskih književnikov P. P. Pasolinija in Gerharda Koflerja oz. dela koroških književnikov Janka Messnerja, Janija Oswalda, Janka Ferka, Maje Haderlap in Fabjana Hafnerja?

* Članek je bil objavljen v zborniku Literarische Polyphonie. Übersetzung und Mehrsprachigkeit in der Literatur. Uredila Johann Strutz in Peter V. Zima. Tübingen, Narr, 1996, str. 207-226.

1 M. M. Bachtin, Rebalais und seine Welt. Volkskultur als Gegenkultur, Frankfurt/M. 1987, str. 518.

2 P. Celan, Odgovor v anketi Knjigarne Flinker, Pariz (1961), v: P. C., *Gesammelte Werke in fünf Bänden*. 3. zvezek. Izd. B. Allemann in St. Reichert v sodelovanju z R. Bücherjem, Frankfurt/M. 1986, str. 175.

OBLIKE VEČJEZIČNOSTI V KNJIŽEVNOSTI

Zaradi konkretizacije tega vprašanja bom najprej natančneje opredelil različne pojavne oblike večjezičnosti v književnosti. Na področju pisateljskega ustvarjanja moramo razlikovati dve možni obliki: ali gre za dvojezično pišoče avtorje, ki posamezne stvaritve v celoti napišejo vselej v enem samem jeziku, ali za dela, ki so napisana v več jezikih. Med prve sodijo književniki, kot Samuel Beckett, Vladimir Nabokov, Isaac B. Singer, Stefan George, Rainer Maria Rilke ali Ivan Goll, ki vsi v različnih obdobjih svojega ustvarjanja iz določenih razlogov pišejo v enem ali drugem jeziku.³ Tako pišejo nekateri književniki tudi v pokrajinah skupnosti Alpe-Jadran, npr. Pasolini (pesmi v furlanščini) in nekateri književniki slovenske manjšine na Koroškem oz. v Italiji. Nadaljnji primer dvojezičnosti v pokrajinskih književnostih skupnosti Alpe-Jadran najdemo v delih južnotiroloca Gerharda Koflerja, ki je knjigo svojih lirskih pesmi *Die Rückseite der Geographie* napisal v italijanščini, nemščini in južnotirolskem nemškem narečju ter prevaja iz italijanščine v nemščino in obratno.⁴

V pokrajinah skupnosti Alpe-Jadran najdemo tudi primere za drugo možno obliko večjezičnosti v književnosti - t.j. posamezna večjezično napisana umetniška dela oz. mešanje jezikov znotraj posameznih del. Toda najprej je potrebno opredeliti še eno možno pojavno obliko večjezičnosti, in sicer glede na vsakokratne odnose med jeziki v pokrajini.⁵ Nekateri pripadniki avantgarde prve polovice 20. stol., kot npr. vsestranski umetnik Hans Arp ali pisatelji James Joyce, Ezra Pound, T. S. Eliot, Thomas Mann in Arno Schmidt, večkrat uporabljajo tujejezične citate, večjezične besedne igre ali besedne zlepljenke, ki pa le v redkih primerih prikazujejo večjezično sliko v določenem okolju, ampak imajo največkrat "samo" stilistično, zvočno-estetsko, etnopoetično ali folkloristično koloritno funkcijo.⁶

Na drugi strani pa se književniki, kot Handke, Pasolini, Tomizza, Marjan Tomšič ali Milan Rakovac, v svojih dvojezičnih delih omejujejo na točno določene

krajevne jezikovne posebnosti, kakršne so pač značilne za "male književnosti" oz. književnosti narodnih manjšin ali večkulturnih okolij. Pri njih dvojezičnost ni morebiti več ali manj elitistični pojav na večjezični ravni izražanja, kajti njihova izbira narečja ali tujejezičnega citata redkokdaj izhaja iz jezikovnostilnih, fonetičnih ali figurálnopoezičnih pobud, ampak se nanaša na govore točno določenega okolja.

Taka večjezična besedila so vraščena v jezikovne okoliščine, ki jih lahko označimo kot dvojezičnost in dvokulturnost (na individualni ravni) oz. diglosijo in dvoetničnost (na družbeni ravni),⁷ kar pomeni, da njihov ustvarjalni postopek temelji na sociolingvističnisi tuaciji v določenem okolju. Iz poznavanja občevalnih navad v dvo- ali večjezičnem okolju je znano, da udeleženci "vsakdanjega pogovora" glede na pristojnost in okoliščine pogosto znotraj enega samega stavka prehajajo iz jezika v jezik. Ta menjava koda na dvojezični ravni je za komparativista posebno zanimiva tedaj, kadar je raba enega ali drugega jezika povezana tudi z družbenimi in političnimi konflikti ter postavlja v kritično luč določeno tradicijo in vrednostni sistem. Tak primer srečamo npr. na italijansko-hrvaškem interferenčnem jezikovnem področju v Istri, ki predstavlja kontinuum med pretežno kmečko srednjo Istro, od koder izhaja pisatelj Fulvio Tomizza, ter bolj italijanskim in malomestnim obalnim pasom, "kjer se je tudi govorica nagibala bolj k italijanščini in kjer so se mi ljudje zmeraj zdeli nekam predrzni," kakor je zapisal avtor *Boljšega življenja*.⁸

V nasprotju s pokrajinsko nevtralnimi prehajanjem iz jezika v jezik znotraj istega dela in v nasprotju z menjavo pisnega jezika v dveh različnih delih pa raba jezikov medkulturnega prelivanja v pokrajinsko specifičnih večjezičnih besedilih odslkava tudi politična, zgodovinska, kulturna in jezikovna napetostna razmerja, značilna za določena posamezna okolja. Zaradi tega ne gre za enakovreden pojav, če se npr. Beckett, George, Rilke in Ivan Goll pri pisanju svojih umetniških del odločijo zdaj za francoščino, drugič za angleščino oz. nemščino, D'Annunzio in Marinetti pa enkrat za francoščino,

- 3 Prim. L. Forster, *Dichten in fremden Sprachen. Vielsprachigkeit in der Literatur*, München 1974; o dvojezičnosti v književnosti tudi H. B. Beardsmore, *Polyglot Literature and Linguistic Fiction*, v: *International Journal of the Sociology of Language* 15, 1978, str. 91-102; in I. Fried, "Zweisprachigkeit und Biliteralität. Thesen", v: *Studia Slavica Hungarica* 38, 1993, str. 41-48.
- 4 G. Kofler, *Die Rückseite der Geographie. Gedichte in Italienisch, Deutsch und in Südtiroler Mundart, mit einem Glossar und Anmerkungen*. Spremna beseda L. Materazzi, Wien/Bozen 1988. O tem prim. tudi H.-G. Grüning, *Die zeitgenössische Literatur Südtirols. Probleme, Profile, Texte*, Ancona 1992. - Pokrajinska dvojezičnost številnih sodobnih književnikov na Koroškem in v Italiji je plod dolgoletnega izročila dvojezičnosti v nekdanji Avstriji, prim. G. Wyttrzens, "Sprachkontakte in der Dichtung. Zweisprachige Autoren im Alten Österreich", v: *Die slawischen Sprachen* 4, 1983, str. 143-151.
- 5 Prim. P. Goetsch, "Fremdsprachen in der Literatur: Ein typologischer Überblick", v: P. Goetsch (izd.), *Dialekte und Fremdsprachen in der Literatur*, Tübingen 1987, str. 43-68.
- 6 Prim. L. Spitzer, "Sprachmischung als Stilmittel und als Ausdruck der Klangphantasie", v: *Germ.-rom. Monatsschrift* 11, 1923, str. 193-216; A. Horn, "Ästhetische Funktionen der Sprachmischung in der Literatur", v: *Arcadia* 16, 1981, str. 225-241.
- 7 J. A. Fishman, "Bilingualism and Biculturalism as Individual and as Societal Phenomena", v: *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 1, 1980, str. 3-15.
- 8 F. Tomizza, *Boljše življenje*, prev. Rado Bordon in Viktor Bravar, Lipa Koper 1981, str. 15; F. Tomizza, *La miglior vita*, Milano 1977, str. 12. (Nadaljnje navedbe strani tega romana se nanašajo na to slovensko /1981/ in italijansko /1977/ izdajo *Boljšega življenja*.)

drugič za italijanščino, ali pa če slovenski književniki na Koroškem pišejo svoja dela v nemščini ali slovenščini. Pokrajinska diglosija se kaže navsezadnje celo takrat, kadar je - kot npr. pri P. P. Pasoliniju ali Florjanu Lipušu - drugi jezik okolja zamolčan.⁹

JEZIKOVNA SLIKA V ISTRI

Zaradi svoje geografske lege med Italijo, bivšo Jugoslavijo in - v zgodovinskem času - Avstrijo je bila Istra skozi več stoletij izpostavljena različnim kulturnim, jezikovnim, političnim in gospodarskim vplivom.¹⁰ Glede na njeno velikost (3476 km²) in število prebivalcev (286.700 leta 1981) je v jezikovnem in kulturnem pogledu ena izmed najbolj raznovrstnih pokrajin v skupnosti Alpe-Jadran.¹¹

Raznovrstnost njenih jezikov in kultur je veljala za posebno znamenitost že pri starejših potopiscih in etnografih. Že K. Czoernig, ki je leta 1846 raziskoval jezikovno pripadnost prebivalstva v Avstriji in na Ogrskem, je bil mnenja, da v Istri vlada največja jezikovna zmeda v habsburški monarhiji.¹² Štajerec Josef Stradner je petdeset let pozneje v svojem opisu mešanice kultur v srednjeistrskem mestu Pazinu (it. Pisino/nem. Mitterburg) še bolj natančen: "V Pazinu srečamo Slovence z dolgimi, na ramena padajočimi lasmi in širokimi klobuki, Čiče - prave indijanske obraze - s potlačenimi nosovi in vranje črnimi, v ravnih pramenih visečimi lasmi, pa tudi svetlolase Čiče s slovaškimi privihanimi nosovi, hrvaške 'Stokavce' iz okolice Pulja, Morlake iz doline reke Raše, Črnogorce iz Peroja, Dalmatince iz Motovuna, Skipetarje, Brkince, Besance, Ilire, Bejjake, Uskoke, posrbljene Hrvatke, pohrvatene Srbe, pohrvatene Italijane, poitalijančene Slovence..."¹³ Že samo to naštevavanje pojasnjuje, zakaj so narodnodržavni programi v habsburški monarhiji morali doživeti neuspeh.¹⁴

Jezikovna in narečna raznolikost v Istri je velika tudi še danes - kljub številnim narodnim "poskusom ureditve" in kljub počasnemu, toda vztrajnemu uvajanju standard-

nih knjižnih jezikov prek medijev in šol. Njena večjezična sestava se ni namreč v temeljih v ničemer spremenila vse od zgodnjega srednjega veka: na ravni narodnih jezikov se ob romansko komponento, t.j. standardno italijanščino, vselej postavlja kot standard južnoslovanska jezikovna komponenta - na severu polotoka, do reke Dragonje, slovenščina, dalje proti jugu hrvaščina.

Na romanski strani je potrebno poleg standardne italijanščine omeniti sprva čez pokrajinske meje razširjeno beneško narečje v isto-beneški oz. isto-benečijski inačici. Z beneško kolonizacijo Istre od 10. stoletja dalje se je - tako kot v Trstu in Dalmaciji - kot nadpokrajinski koine razširilo v celotnem jadranskem prostoru, kjer ni zgubilo veljave niti pod habsburško vladavino, ter postopno izpodrinilo predbeneška, delno novolatinska, delno ladinska narečja: tržaščina je izumrla v začetku 19. stol., v Miljah govorjena miljščina (muglisano) ter na otoku Krku (Veglia) govorjena krščina (vegliotto) na koncu 19. stoletja.¹⁵ Izmed predbeneških govorov je v Istri ostal živ le t.i. istroromanski ali istriotski jezik na jugozahodu polotoka, v mestih oz. vaseh Vodnjan, Galežan (z romansko večino), Bale, Rovinj, Fažana in Šišan. Do današnjih dni se je domnevno ohranil zato, ker teh krajev ni naseljevalo urbano prebivalstvo, temveč sta bili v njih zasidrani kmečka in ribiška kultura, ki ju je slovanska okolica zelo uspešno ščitila pred beneškimi jezikovnimi vplivi iz zahodnoistrskih obalnih mest.

Med romanske jezike v Istri se uvršča tudi - kolikor mi je znano samo kot ustnokulturni govor uporabljana - istroromunščina, govor t.i. Čičev (hrv. Čiči ali Čiribirci, sami se imenujejo "Rumeri"), ki so v skladu z beneško naseljevalno politiko v 15. in 16. stol. prišli v Istro z Balkanskega polotoka. Istroromuni še danes živijo v nekaterih krajih v vzhodnem delu Istre, južno od Učke (mdr. v vaseh Žejane, Šušnjevića in Nova vas), vendar že vsi govorijo dvo- ali celo trijezično, tako da v nekaterih njihovih narečjih najdemo številne hrvaške (na severu) oz. italijanske (na jugu) izposojenke.¹⁶

Še bolj kot pri romanskih govorih je stanje zapleteno

9 Drugo, "zamolčano" kulturno je treba po Lotmanovi semiotiki kot "negativni postopek": prim. J. Lotman, *Vorlesungen zu einer strukturelen Poetik*, Izd. K. Eimermacher, München 19972, str. 59.

10 O zgodovini Istre glej: D. Darovec, *Pregled zgodovine Istre/Rassegna di storia istriana*, Koper/Capodistria 1992/1993.

11 F. Crevatin, "Dialetti a contatto. Alcuni progetti di ricerche linguistiche sui dialetti. Il problema dell'interazione slavo-romanza-germanica in Istria", v: *Il Territorio* 12, 1989, št. 26 ("Istriani di qua e di là del confine. Cultura, arte, tradizioni"), str. 27-28.

12 Povzeto po: T. Peruško, "Hrvatskosrpski govori u Istri", v: T. P., *U svome vremenu*, Pulj/Reka 1984, str. 267.

13 J. Stadner, "Zur Ethnographie Istriens", v: *ZÖV* 3, 1987, str. 97-111, kakor tudi isti avtor, *Rund um die Adria*, Graz 1983; cit. po: H. Waitzbauer, *Durch Istrien. Mit der Istrienischen Staatsbahn durch die k.u.k. Adria-Provinz*, Salzburg 1989, str. 57.

14 Nekaj podatkov o jezikovnih razmerah v Istri pred razpadom habsburške monarhije: Leta 1900 je imela Istra 335.965 prebivalcev, med katerimi jih je na vprašanje o občevelnem jeziku ("lingua parlata") navedlo italijanščino 136.191 (46,9%), slovenščino 47.717 (14,2%), srbohrvaščino 143.057 (42,6%), nemščino 7.076 (2,1%) in romunščino 1.311 (0,6%); navedeno po: B. Benussi, *Manuale di geografia, storia e statistica della Regione Giulia (litorale) ossia della città immediata di Trieste, della Contea principesca di Gorizia e Gradisca e del margraviato d'Istria*, reprint, Trst 1987 (1903), str. 346.

15 O romanskih govorih v Istri glej: C. Filippi, "Mario E. A. Zetto: Il Placito di Risano", v: *Annales* 2, 1992, str. 353-357; in isti avtor, "Istriotski jezikovni otoki v Istri", v: *Annales* 3, 1993, str. 275-284.

16 Prim. A. Kovačec, "Istroromunjski", v: *Enciklopedija Jugoslavije*, 5, Zagreb 1988, str. 653-654; A. Kovačec, *Descrizeria istroromânei actuale*, București 1971.

pri slovanskih. Meja slovenskega se da laže določiti, čeprav reka Dragonja, ki uradno velja za jezikovno mejo in se po nji od osamosvojitve Slovenije in Hrvaške dalje (1991) ravna tudi slovensko-hrvaška državna meja, dejansko teče skozi kontinuum slovenskih in hrvaških narečij in vmesnih narečij, ki jih ni mogoče natančno razmejiti.¹⁷ Še posebej je zapletena narečna slika hrvaščine, kajti standardna hrvaščina (temelječa na štokovaščini) stoji v istrski vsakdanosti na šibkih nogah v primerjavi s starejšima hrvaškima narečjema čakavščino in kajkavščino, ker je v Istri neprimerno mlajša od svojih starejših tekmič, saj segajo npr. korenine čakavščine daleč nazaj v čas prihoda prvih slovanskih naseljencev v Istro v 6. in 7. stol., medtem ko je štokavščina v svojih najstarejših inačicah pretežno govornica dalmatinskih prišlekov, ki so jih Benečani od 15. do 17. stol. sprejemali v izpraznjene predele istrskega podeželja, ker je nenehno zgubljal prebivalce zaradi kug in turškega pustošenja. Vsa tri narečja se drobijo še v množico podnarečij, in sicer na eni strani zaradi jezikovnih substratov, na drugi pa zato, ker je v zadnjih treh stoletjih prihajalo do novih vdorov prišlekov iz balkanskih predelov oz. do njihovega načrtnega naseljevanja iz narodnopolitičnih razlogov.

Ob teh premikih prebivalstva se je spreminjala tudi jezikovna slika: čakavsko narečje je bilo npr. do začetka 19. stol. razširjeno po celi Istri, danes pa ga je v njenih zahodnih in južnih predelih že spodrinila štokavščina oz. standardna hrvaščina; vendar še zmerom prevladuje na severozahodu, t.j. okoli Buj, pa tudi v srednji in vzhodni Istri. Čakavščina je pomembna zato, ker se je nanjo naslanjala istrska glagoljaska kultura in jo v času od 14. do 18. stol. povzdignila v nadpokrajinski pisni jezik, v katerem se je do današnjih dni ohranila bogata književnost.

PRIMERJALNA SLIKA

V nadaljevanju bom tu skicirane jezikovne razmere osvetlil z vidika kulturne in družbene večjezičnosti. V Istri glede na rabo jezikov srečujemo polisistem, ki ga sestavljajo standardni narodni jeziki, t.j. italijansščina, hrvaščina in slovenščina, tem pa se na obeh straneh romansko-slovanskega kulturnega pretakanja pridružuje več govornih inačic, ki jih, kot npr. istriotščino in do

določene meje tudi čakavščino, lahko opredelimo kot samostojne in jezikovnih skupinah. V etnografski literaturi v tej zvezi pogosto navajajo odgovor "Istrijanov" na vprašanje o njihovi narodnosti: "Sono 'striano."¹⁸ Še bolj jasno se to "prednarodno" stališče kaže v očitno zelo značilni samoopredelitvi nekega gimnazijskega maturanta v Pulju, ki je na izpitu o posebnostih jugoslovanskih narečij na vprašanje "Kakvim jezikom govorite vi kod kuće?" odgovoril: "Istrijanski."¹⁹

Čeprav je tako stališče izjemno, postavlja v kritično luč tudi družbeno veljavo posameznikovega jezika. V tem vidim še dodatni, socialnopsihološki temelj za nastajanje - vsaj v primerjavi s sliko drugod po Sloveniji in Hrvaški po drugi svetovni vojni - bogate istrske narečne književnosti (predvsem v čakavščini: Mate Balota, Zvane Črnja, Drago Gervais), ob kateri se razvnamajo živahne razprave. Sem spada tudi književnost v istriotskem jeziku (Ligio Zanini, Loredana Bogliun). Kakor izhaja iz vrste esejev in zapisov o tej tematiki, ni mogoče prezreti kulturno-političnega sporočila tega pojava: nepripravljenosti prizadetih, da bi se odrekli istrski regionalni identiteti v korist standardnega narodnega jezika.²⁰

Žal narečna književnost, ki jo je v istrskih razmerah možno razlagati kot izraz književne dvojezičnosti, zaradi splošnega prehajanja od starih pokrajinskih govorov k nadpokrajinskim standardnim jezikom vedno bolj izgublja plodna tla. S tega vidika bi bilo sicer zanimivo različna narečna ali v nestandardnem jeziku pisana dela istrske književnosti primerjati med seboj, npr. Gervaisove stvaritve v čakavščini s pesmimi Ligia Zaninija v istriotščini, ali pa tudi, v širšem merilu, s pesmimi P. P. Pasolinija v furlanščini in liriko Renata Quaglie v rezijanščini; vendar se bom omejil le na primerjavo dvojezičnih besedil hrvaško-italijanskega jezikovno-kulturnega prelivanja; vse namreč kaže, da razvoj dvojezične književnosti v Istri kaže prav v to smer.

Ko se v vsakdanjem istrskem pogovoru pojavijo stavki, kot "Prendí il tovar e la senica e va lavarla sul patòk" ali "Gavimo kompra il plinski štednjak",²¹ se v tem kažeta stvarna slika dvojezičnosti in - za zunanjega opazovalca, posebej za komparativiste in med njimi kontrastivne lingviste - dokaz prikritih komparativne situacije. M. M. Bahtin v svoji knjigi *Ästhetik des Wortes* zelo nazorno opisuje prastari temeljni model takega govornega položaja: "V bistvu je pravzaprav tako, da ...

17 O tem prim. predvsem T. Peruško, op. cit., str. 267-302.

18 H. Waizbauer, op. cit., str. 19.

19 T. Peruško, op. cit., str. 266.

20 Prim. Z. Črnja, Pogleđ iz provincije, Pulj 1978. Da pri tej književnosti sploh ne gre zgolj za folkloristične stilistične poskuse, dokazuje poleg starejših razprav v okviru Čakavskega sabora, ki je bil ustanovljen predvsem zaradi raziskovanja čakavskega narečja, tudi primer iz sodobne književnosti: Milan Rakovac, o katerem bo govor v naslednjem poglavju, v svojem zapisu o liriki Carolusa L. Cergolyja opredeljuje istrsko narečno književnost kot sredstvo odpora proti kulturnemu poenotenju, "da bi preprečili napake mehanične 'reslavizacije', ki smo se ji bližali zaradi nekritične integracije Istre v nacionalno telo" (M. Rakovac, "Proza bez zarez. Cergoly and comp. - povod za lamentacijo", v: M. R., *Priko Učke*, Pulj/Reka, str. 134).

21 Pomeni: "Vzemi osla in pšenico in jo pojdi oprat na potok" ali "Kupili smo plinski štedilnik". Glej T. Peruško, op. cit., str. 301.

človek ne uporablja enega samega jezika, temveč občuje v več jezikih, vendar so njihova mesta točno opredeljena in nesporna ter prehajanje iz enega v drugega vnaprej določeno in nezavedno ... Ti jeziki ne živijo v njegovi zavesti drug nasproti drugemu in jih ne poskuša med seboj primerjati oz. opazovati tega ali onega med njimi s stališča drugega. Tako je nepismeni kmet, daleč od vsakršnega središča ... živel sredi več različnih jezikovnih sistemov: v enem jeziku (cerkveni slovanščini) je molil boga, v drugem prepeval, v tretjem govoril doma v družini, in kadar je moral opismenjenemu sovaščanu narekovati prošnjo kakemu uradu, je poskušal uporabljati četrtega (uradnega, 'papirnatega'). Vse to so po abstraktnih socio-dialektoloških značilnostih že različni jeziki. Toda v jezikovni zavesti preprostega kmeta ti jeziki niso bili medsebojno odvisni; nezavedno, samodejno je prehajal iz enega v drugega: vsak jezik je imel svoje določeno mesto in mesto vsakega je bilo nesporno. Kmet še ni bil sposoben katerega izmed teh jezikov (in njemu ustreznega besednega sestava) dojemati skozi merila drugega jezika (svojega vsakdanjega govora primerjati z jezikom svoje molitve ali ljudske pesmi in obratno).²²

Čeprav Bahtin svoje teorije medjezikovnega prehajanja ni razvil posebej na osnovi primerjalnega zastavljanja vprašanj, se mi zdi pomembna za tematiko te razprave. Bahtin izhaja iz prisotnosti različnih "jezikov" oz. "glasov" v istem besedilu, zlasti v pripovedni prozi oz. "polifonem romanu". Kot je znano, v svoji teoriji pojma "jezik" ne uporablja v pomenu "naravnega jezika" (kot so npr. baskovski, italijanski, ruski, slovenski itd.), temveč z njim označuje izrekanje različnih (nasprotnih) besedno-ideoloških stališč, tako da se v določenem besedilu oz. besedi na osnovi samodejnega medjezikovnega prehajanja med seboj stikajo različne (nasprotno) vrednostne ravnine (vrednostni sistemi, svetovni nazori, kulturna pojmovanja, kot npr. ljudska in uradna kultura, večinska in manjšinska kultura, zaledje in središče, sveto in posvetno). Iz primerov v nadaljnji analizi bo razvidno, kako se to kaže v istrski liriki in prozi.

HRVAŠKA OZIROMA ISTRO-HRVAŠKA KNJIŽEVNOST MILANA RAKOVCA

Leta 1939 rojeni in kot sin z visokimi priznanji odlikovanega revolucionarja v obmorskem Poreču odrasli Milan Rakovac v določenem smislu predstavlja hrvaško

vzporednico Fulvia Tomizze. Oba pripadata ravno še zadnjemu rodu predvojne generacije; skoraj pet let mlajši Rakovac je lahko spoznal medvojne dogodke samo iz literarnih opisov, poročil, spominov in ustnega pripovedovanja. Oba se uvrščata med najbolj znane istrske književnike, čeprav slava F. Tomizze sega dosti širše, saj je med drugim prejel Avstrijsko državno nagrado za tujo literaturo. V nadaljnjem se bo pokazalo, da je več ali manj na Istru omejeni odmev Milana Rakovca vzročno povezan z jezikovnimi posebnostmi njegovih del.²³ Oba upoštevata dvojezičnost svojega okolja: tako italijansko pišoči Tomizza iz zaledne vasi Materada nedaleč od morja kot tudi v hrvaščini pišoči Rakovac iz meščanskega obmorskega Poreča, ki je bil dolga stoletja središče beneške oblasti v južni Istri.

Rakovac je znan kot lirik, prozaist, esejist, a uveljavil se je tudi kot prevajalec Tomizzovega *Boljšega življenja* v hrvaščino. Prevod je izšel v reprezentativni istrski knjižni zbirki "Istra kroz stoljeća", ki šteje že nad šestdeset naslovov in predstavlja književno in kulturnozgodovinsko enciklopedijo Istre. Iz njegovega uvoda v prevedeni roman sta razvidni velika bližina in duhovna sorodnost obeh pisateljev.²⁴ V družbenem, kulturnem in političnem pogledu Rakovca povezuje s Tomizzo njegovo zavzemanje za Istru kot regijo, ki tudi pri njem temelji na protimeščanskem in proticentralističnem odporu zoper merkantilno, kolonialistično in patriarhalno naravnano miselnost Trsta. Tako npr. oba, Tomizza in Rakovac - opirajoč se na različni izhodišči in ne da bi tudi samav celoti sprejemala tako sodbo - navajata med istrskim delavstvom in kmetstvom očitno globoko vkoreninjeno protimeščansko posmehljivo *"Triestin, mezo ladro, mezo šašin"* (Tržačan, pol tat, pol morilec), s tem da "Triestin" Rakovcu pomeni oznako za vse tiste, ki sicer ne izvirajo iz "regije" Istre, vendar se iz zunanjih mestnih središč - mišljena sta Trst in Zagreb - vmešavajo vanjo.²⁵

Njune skupne značilnosti obračajo klišejsko nacionalistično razpravo o Istri na glavo: v nasprotju z uveljavljenim mnenjem, da je istrska italijanska kultura zasidrana v mestih na zahodni obali, ki nosijo beneški pečat, hrvaška pa je kultura srednje- in vzhodnoistrskih kmetov, predstavljata "Italijan" Tomizza kmečko in "Hrvat" Rakovac mestno kulturo. Da je vsaj Tomizza s tem pri nekaterih svojih italijanskih bralcih izzval negodovanje, dokazuje pogovor v Rakovčevem postmodernističnem "Putopisu u povijest i jeanserie" z naslovom

22 M. M. Bachtin, *Die Ästhetik des Wortes*. Izd. in uvod R. Gröbel, Frankfurt/M. 1979, str. 187.

23 O mestu Milana Rakovca v hrvaški književnosti v Istri glej: B. Biletić, "Tutto è storia nella mia Istria. Milan Rakovac e gli autori della lingua croata", v: *La Battana* 27, 1990, št. 97-98, str. 146-156.

24 M. Rakovac, "Fulvio Tomizza", v: F. Tomizza, *Bolji život*. Roman. Preveo M. Rakovac. Redaktura prijevoda i usporedba s izvornikom M. Maras, Pulj/Reka 1980, str. 7-16; prim. tudi nasprotno kritično predstavitev pri N. Fabriu, "Tršćanska književnost i slavenski jug", v: N. F., *Štavljenje štiva. Eseji i sinteze*, Zgrab 1977, str. 114-198.

25 M. Rakovac, "Triestini", v: M. R., *Priko Učke*, op. cit., str. 78; F. Tomizza, "Ein gewisses, im Traum wiederentdecktes Triest", v: *Triest, Trst, Trieste*. Izd. J. Morrissey, F. M. Rinner, C. Strafer, Mödling/Wien 1992, str. 41.

"Trieste del si del da del ja": "Tomizza pravi: 'Trst je, kulturno, [danes] manj živ kot včeraj, in mnogomanj kot predvčerajšnjim...' - 'So ti kdaj rekli Ščav?' - 'Stokrat in večkrat.'²⁶

Razlike v "istrski" poetiki obeh ustvarjalcev izhajajo predvsem iz urbane komponente (pri Tomizzi so tu upoštevani samo njegovi istrski romani in proza). Medtem ko Tomizza, ne nazadnje zaradi upoštevanja svojih bralcev v Italiji, v okviru svojega temeljnega italijanskega upovedovalnega jezika navaja le maloštevilne hrvaške narečne besedne zveze - kot opozorilo na temeljno jezikovno drugačnost in dvojnost istrske pokrajine - pa Rakovac tako v liriki kot tudi v prozi, esejih in potopisih zelo obilno, naravnost na makaronski način meša vse istrske jezike in narečja; zato mnogokrat ni več mogoče ugotoviti, kateri jezik je temeljni v njegovih delih, ali standardni štokavsko-ijekavski ali čakavsko-ikavsko narečje v srednjeistrski inačici okoli Pazina in Žminja.²⁷

Ob tej mnogovrstnosti hrvaških narečij, posnetih v njihovem popolnem spektru, Rakovac široko odpira vrata tudi romanski jezikovni strani, in to v vseh njenih inačicah in oblikah od standardne italijanščine do istro-beneškega in benečijsko-tržaškega narečja, obenem z mešanjem jezikov na sintaktični in leksikalni ravni: npr. v besednih zvezah in zlepljenkah, kot "cija komun" (cela občina), "črne veture" (črni avtomobili), ali v kontaminacijah, kot "pensati" (it. "pensare" in hrvaško nedoločniško obrazilo "-ati"). V nasprotju s Tomizzo Rakovac tujejezičnih navedkov - toda kaj v njegovem primeru sploh pomeni pojem "tujejezični"? - praviloma ne prevaja, ker očitno računa na pokrajinsko, večjezično bralno občinstvo.²⁸ Na splošno pa je morda mogoče trditi, da mešanje jezikov v njegovi liriki učinkuje bolj pokrajinsko in avtentično, medtem ko to mešanje v njegovi prozi po mojem kaže bolj v nadregionalizem in kozmopolitizem ter celo manierizem. V esejih in še posebej potopisih se namreč kalejdoskopsko mešajo med seboj jezikovni drobci iz Združenih držav Amerike, Nizozemske, Italije in Francije.²⁹

Nadrobneje bom razčlenil dve njegovi pesmi in pokazal, kako se temelj in način rabe dvojezičnosti lahko spremenita glede na to, ali gre pesniku za eksplicitne politične ali pokrajinskokulturne težnje. Pesem "Cre-

dere, obedire, combattere!" sodi v skupino stvaritev, v katerih pesnik upodablja politične razmere v Istri pod fašizmom (med najbolj znanimi iz te skupine je pesem "Kreža i D'Annuzio poli Kvarner" - Kreža in D'Annunzio ob Kvarnerju, ki poleg tega vsebuje tudi narečne citate):

CREDERE, OBEDIRE, COMBATERE!

Tir pištuole,
sik dagete,
punja u mošnje,
mangel po hrptu,
jezik - kuce!
Kračun.
Pržun.
Patakun.
Kanun.³⁰

V tej pesmi, kot tudi v številnih drugih, Rakovac uporablja zelo kratke verze in v njenem drugem delu, v zadnjih štirih vrsticah, kratkost še stopnjuje do enobesednih verzov, ki jih napoveduje že naslov s svojim klimaksom. Skrajna jezikovna zgoščenost je še posebej učinkovita zaradi brezvezja v nizanju samostalnikov in glasovnega istozvočja v zadnjih štirih verzih, ki so odgovor trojici ukazov v naslovu kakor tudi velelniku v petem verzu v sredini. Za celotno pesem je značilna italijansko-hrvaška jezikovna dvojnost, le da je hrvaščina - posebej če izhajamo iz položajno in stilistično izpostavljenega petega verza sredi pesmi - prisotna bolj ex negativo, zaradi svoje izrinjenosti oz. zaradi nesorazmerne prevlade romanskih ali mešanih italijansko-hrvaških besed. Domala v nobeni drugi pesmi v zbirki ni to jezikovno nasprotje tako jasno uporabljeno za vodilno estetsko načelo kot tu. Razen nekaj redkih hrvaških izrazov pesnik uporablja pretežno romanske besede oz. besedne zveze iz istro-beneškega govora, kakor je razvidno iz opustitve dvojnih soglasnikov v besedah "obedire" (it. obbedire) in "combattere" (it. combattere). Velika večina besed je romanskega izvora ali pa so nastale po zlitju romanskega korena s hrvaškim obrazilom ("pržun", "patakun", "kanun", "pištuole"). Pesem s tem postopkom vsakodnevno sožitje med hrvaščino in italijanščino v Istri sprevača v nasprotje in hrvaščino odriva v

26 M. Rakovac, "Trieste del si del da del ja", v: M. R., *Priko Učke*, op. cit., str. 190.

27 V številnih esejih in kritikah se Rakovac ukvarja z istrsko "čakavsko kulturo" s teoretičnega in literarnozgodovinskega vidika; prim. M. Rakovac, "Cultura 'čakava' in Istria", v: *La Baltana* 18, 1982, št. 63-64, str. 55-58.

28 Prim. M. Rakovac, "La trappola storica dei diritti" v: *Territorio* 12, 1989, št. 25, str. 108-110.

29 Ta kozmopolitski pristop kaže na tržaškega književnika Carolusa L. Cergolyja, ki v svoji liriki in prozi uporablja domala celotno jezikovno mnogoglasje avstro-ogrske monarhije. Rakovac večkrat spominja na Cergolyja in tudi njegove prve stvaritve so izšle skoraj v istem času kot Cergolyjeve.

30 M. Rakovac, "Viersi", v: M. R., *Priko Učke*, op. cit., str. 27: "Verovati, poslušati, boriti se! // Strel iz pištole, svist bodala, pest v jajca, pendrek po hrptu, jezik - za zobe! Zapah. Zapor. Denar. Top." - Prevod je lahko samo zelo približna podoba izvornika, saj ne more zajeti njegove leksikalne strukture: v drug jezik ni mogoče prevesti ne narečnih sestavin ne specifično istrskih interferenc med hrvaščino in italijanščino.

manjvreden, podrejen položaj, kar je posebno ostro poudarjeno v verzih sredi pesmi ("jezik - kuco!").

Italijanščina je v pesmi uporabljena pretežno v povezavi z vojno, vojaki in fizičnim nasiljem nad človekom, medtem ko je hrvaščina s poudarjeno strukturalno izpostavitvijo osrednjega verza ponižana v zatirani jezik. Pesem potemtakem odslikava jezikovne odnose v Istri, ki so v hrvaški zgodovini povezani s fašizmom. - V podobni bipolarnosti je prikazan fiktivni jezikovni položaj v Handkejevem romanu "Ponovitev" (1986), kjer se pisatelj naslanja na besede slovenskega slovarja iz konca 19. stol. in iz njih gradi slovensko "nedoločeno, brezčasno, zunajzgodovinsko" kulturo nenasične svobode, ki ima za "vojno, oblast in zmagoslavne pohode tako rekoč samo izposojenke, ustvari pa ime za najbolj neznanatno...".³¹

Politična težnja v pesmi "Credere, obedire, combatere!" se da dokazati ob njeni primerjavi s pesmijo:

MA ČA JE RUOŽ

Sunce se burnje blišči
po vitru,
po tistih porečkih poti
čuda ljudi gre ta dan
za kason
z pokojnin u njoj proti cimitru.
Joh, ke lipi funera,
ma ča je ruož,
ma ča je suz,
ma ča je tih ljudi,
ma pokojnega u kasi niedan ne
zbudi.
Su crlene
oči,
su crleni
ščepuni,
su črne
veture,
su črni
veštiti,
su bile košulje po biloj česti srid zelenih
kleni.
I sprida škura kasa,
uzad nje blidi ubrazi.
Za pokojnin čuda ljudi, cija komun,

gre, i tuče po glavi, i čovika muti marča
funebre.³²

V primerjavi s prejšnjo pesmijo ta vsebuje le redke italijanske izposojenke (mdr. "kasa", "cimitru", "funera", "veture", "veštiti", "škura kasa", "komun", "marča funebre"), toda iz primerjave z vsakdanjo jezikovno prakso pri hrvaškem prebivalstvu v Istri je razvidno, da sta njihovo število in porazdelitev v okviru "vsakdanjega mešanja" med jezikoma. Poleg tega iz te pesmi ni mogoče dokazati kakršne koli ideologizacije oz. razhajanja na osnovi italijansko-hrvaške dvojnosti; ne, zdi se celo, da imajo italijanske izposojenke prav nasprotno vlogo: popolnoma so viraščene v hrvaško besedilo in v pozitivni luči prikazujejo jezikovno mnogovrstnost v Istri.³³ Tudi pri tej pesmi že njena zunanja oblika dokazuje, da Rakovčeve lirike ne moremo uvrstiti med folkloristično poezijo v narečju. Pesniku ne gre za to, da bi v trajnem zapisu ohranil nepopravljivi izgubi zapisano jezikovno stanje, marveč nasploh za razvojno avantgardne pesniške ustvarjalne postopke in eksperimentalne tehnike (montaža narečja, oblikovni eksperimenti, parodija, travestija). S tega vidika artistično prevrednotenje narečja v literarni jezik pri Rakovcu spominja na furlanske pesmi P. P. Pasolinija, s katerim ga povezuje tudi regionalistična težnja.

ITALIJANSKA OZIROMA ISTRO-ITALIJANSKA KNJIŽEVNOST FULVIA TOMIZZE

Fulvio Tomizza je doma iz Materade (natančneje iz Juricanov pri Materadi) na pol poti med Umagom ob zahodnoistrski obali in Bujami v notranjosti severo-zahodne Istre. Vas je sicer izrazito kmečka, toda s hriba se že vidi od tam tudi morje. Ta njena vmesnost v socialnem, kulturnem in jezikovnem pogledu je pustila sledove v vseh Tomizzovih istrskih romanih in pripovedih. - Najprej bom natančneje razčlenil jezikovne odnose v njegovem ožjem rojstnem okolju.

Jezikovna slika v pokrajini, ki ji pripada materadska fara s svojimi naselji, je vzbujala pozornost že pred več kot 200 leti, kajti bližnje Buje ležijo tako rekoč na

31 P. Handke, *Ponovitev*, prev. Silvija Borovnik in Klaus Detlef Olof, Založba Wieser Celovec 1988, str. 140-141; P. Handke, *Die Wiederholung*, Frankfurt/M. 1986, str. 201 in sl. - Vzporednico z židovskega področja, na katero se Handke v tem smislu očitno navezuje, najdemo pri Isaacu B. Singerju: "/.../ jidiš jezik je a *Loschn fun Galus, ohn a Land, ohn Grenitzen, nischt gschitzt fun keijn schum Meluchoch* (jezik izgnanstva, brez domovine, brez meja, brez podpore kake vlade). /.../ jidiš ne pozna besed za orožje, municijo, manevre ali vojno taktiko. /.../ Usoda, ki je je danes deležen jidiš jezik, lahko jutri postane usoda kulture nasploh." Po: M. Cerha, "Symbolgewordene Geschichte. Isaac B. Singer, Nobelpreisträger und Chronist des Ostjudentums, starb in Miami", v: *Der Standard* (Wien), 26. 7. 1991.

32 M. Rakovac, "Vierši", op. cit., str. 61: "Oj koliko je rož // Sonce močnejše sije / po vetru, / po tesnih porečkih poteh čuda ljudi gre danes / za krsto / s pokojnikom v njej proti pokopališču. / Jaj, kako lep pogreb, / oj koliko je rož, / oj koliko je solz, / oj koliko je teh ljudi, / a pokojnika v krsti nihče ne / zbudi. / So rdeče / oči, / so rdeči / nageljni, / so črni / avtomobili, / so črne obleke, / so bele srajce na beli cesti sredi zelenih / maklenov. / In spredaj temna krsta, / za njo blede obrazi. / Za pokojnikom čuda ljudi, cela občina, / in udarja po glavi in človeka moti pogrebna koračnica."

33 Prim. V. Glavinic, [prispevek na simpoziju] "Storia e letteratura nel secondo dopoguerra: analisi di un rapporto nella regione Friuli-Venezia Giulia e Istria-Fiume (Croazia e Slovenia)", v: *La Battana* 22, 1985, št. 75, str. 72-75 (o F. Tomizzi, M. Rakovcu in L. Martiniju).

stičišču vseh istrskih kultur, na severozahodu hrvaške Istre in samo nekaj kilometrov dafeč tako od slovenske meje na severu kot od italijanskogovornega obmorskega mesta Umaga na zahodu; prav tako so Buje le nekaj kilometrov oddaljene od severnega notranjeistrskega središča Buzeta v podnožju Učke, ki se že stika z istroromunsko kulturo. Za predele okoli Buj (Bujstina/Il Buijese) so se v času narodne prebuje v 19. stol. vneto spopadali nacionalisti enega in drugega tabora. Toda njihovi poskusi, da bi prebivalstvo razcepili in pritegnili na eno ali drugo stran, so kmalu propadli zaradi močnega medsebojnega preraščanja jezikov in kultur, kajti "vezi medsebojnega sožitja so bile močnejše od raznorodnega porekla".³⁴ Že Carlo Combi, ideolog italijanskega irendentizma, je moral priznati, da je Bujsko v narodnostnem pogledu hibridno, ker o njegovih prebivalcih ni mogoče zanesljivo reči, ali so poitalijančeni Slovani ali poslovanjeni Italijani (tak dvom o narodni pripadnosti velja tudi za istrske književnosti).³⁵

S tega vidika je Tomizzov roman *Boljše življenje* dvoplasten: na eni strani je kronika resnične notranjeistrske vasi Materade na jezikovni meji med pretežno slovansko notranjostjo polotoka in bolj ali manj italijansko govorečim obalnim področjem. Zaradi tega vas obenem leži na stičišču treh načinov življenja oz. treh kultur, mestne, kmečke in pomorske: "Prav sëm gor so prišli ljudje, ki so se bili izkrcali na pomolu, a ki vendarle niso bili rojeni, da bi živeli v spletu hiš; tu so se ustavili pač tisti, ki so bili prišli iz notranjosti in katerih misli so se porajale in odhajale z dihanjem zemlje."³⁶

Druga plast romana *Boljše življenje* prikazuje življenjsko zgodbo cerkovnika Martina Krušiča, človeka iz ljudstva, ki v svoji kroniki opisuje zgodovinske spremembe, izbruh prve svetovne vojne, čas fašizma in komunizma ter katastrofo eksodusa prebivalcev svoje vasi, obenem s tem pa tudi usodo več kot polovice italijansko govorečega istrskega prebivalstva v prvem desetletju po drugi svetovni vojni.³⁷ Zadnji dnevniški zapis, s katerim se roman končuje, nosi datum 23. jan. 1975, in s približevanjem svojega lastnega konca Krušič označuje tudi zaton stare italijansko-hrvaške dvokulturnosti svoje vasi. Materada s tem postane simbol nekdanje convivenze, sožitja, in njeno ime velja za vsa naselja italijansko-hr-

vaške skupnosti. Glede na jezikovno stanje v fari bi lahko tudi rekli, da je Tomizza v *Boljšem življenju* z različnimi vaškimi župniki, ki jim je Martin Krušič meznaril, naslikal tudi boj različnih narodnih ideologij za jezikovno in kulturno dušo dvojezične istrske vasi.

Iz opisa arhaične dvokulturnosti v pokrajini je razvidno, da se Tomizza jezikovno naslanja na mešanico beneškega in hrvaškega narečja in v tem "dvojeziku" vidi simbol nekonfliktnega, samoumevnega sožitja in sodelovanja različnih narodnih skupnosti. Šele zgodovinski razvoj pred prvo svetovno vojno je sprožil politizacijo in nasprotja med obema kulturama ter s tem tudi zaostritev na jezikovni ravni. Posledica je bila dvojna: "iznajdba" nacionalnih identitet in iz nje izhajajoče prisilno opredeljevanje o etnični in državni pripadnosti.

Pri Tomizzi se obe narečji, benečijsko-istrsko in čakavsko, v sožitju povezuje; o tem pričajo nekatere besedne zveze, ki utelešajo tako rekoč medkulturno središče med enim in drugim standardnim jezikom: "Dajte, barba Martin, skominčajmo, začnimo vendar!" me je v našem včasih čudaškem domačem narečju spodbujal...³⁸ Cerkovnik Krušič vedno znova poudarja močno slovansko jezikovno sestavino v svojem okolju; npr. ko se spominja, kako so ga vaščani ogovarjali v hrvaščini: "Boh vam daj zdravlje, barba Martin," se je ljubeznivo obrnil name v našem narečju. 'Boh daj, sine,' sem mu odgovoril in mu pomahal z roko.³⁹ Ali ko je v žalostnem trenutku, potem ko pripelje svojega mrtvega sina v vas, deležen posebnega sočutja sovaščanov: "Izpustil sem vrh in se razjokal, se umaknil v kot in skril obraz v dlani. Zvonjenje se je začelo umirjati in zvon je prešel v posamezne udarce kot na začetku. Ko je popolnoma umolknil, sem stopil ven k skupini ljudi iz okoliških vasi, ki so stopili okoli mene. 'Huala, judi,' sem izdaval v našem narečju in se opotekel proti domu."⁴⁰

Enako jezikovno sožitje je prikazano v Materadi, prvem romanu Istrske trilogije (1960-67), kjer pripovedalca Franca Kozloviča večkrat ogovarjajo kot Hrvata in kjer ima hrvaščina celo posebno vlogo: "Kakor vedno, kadar se je govorilo poslovno in o po-membnih zadevah, smo govorili slovansko, po našu,⁴¹ kakor se ponavadi pravi v naših krajih."⁴² Rakovac v uvodu k prevodu *Boljšega življenja* navaja, da s to formulacijo -

34 F. Tomizza, "Woher ich komme und wer ich bin", v: *Literatur und Kritik* 1980, št. 143, str. 129.

35 Istrski publicist Tone Peruško je takole označil jezikovni položaj v neki vasi zahodno od Buj v letih 1943-1945 (morda je šlo za Materado; Tomizza je bil takrat star osem do deset let): "Starejši so med seboj govorili hrvaško, toda sinovi in snaha so jim odgovarjali v italijanščini; se pravi, da so hrvaščino razumeli, vendar je z vnuki oz. otroki ena in druga generacija govorila samo v italijanščini" (T. Peruško, op. cit., str. 287).

36 *Boljše življenje*, 1981, str. 18; *La miglior vita*, 1977, str. 14.

37 Prim. C. Colummi et al., *Storia di un esodo. Istria 1945-1956*, Trst 1980 (po teh podatkih je v tem času zapustilo Istro ok. 200.000 ljudi).

38 *Boljše življenje*, 1981, str. 389; *La miglior vita*, 1977, str. 256.

39 *La miglior vita*, 1977, str. 274.

40 *La miglior vita*, 1977, str. 180.

41 Za italijanskega bralca pisatelj navaja prevod - "alla nostra".

42 F. Tomizza, *Materada*, Milano 1960, str. 15; F. Tomizza, *Materada*, prev. Rado Bordon in Viktor Bravar, Lipa Koper 1989, str. 18.

ki se pa namerno ali nezavedno izogiba vsakršni narodnostni opredelitvi - tudi istrski Italijani označujejo hrvaški čakavski govor.⁴³ Jezikovno bogastvo te beneško-hrvaške kmečke kulture se kaže predvsem v številnih pojmih iz kmečkega življenja in iz narave. Da bi staro istrsko dvokulturnost rešil pred pozabo, kronist v Boljšem življenju vseskozi navaja slovanskoromanska krajevna imena in družinske priimke okolja ter sestavlja dolge dvojezične sezname rastlinskih imen. Vendar pisatelj le malokdaj navaja hrvaške citate v romanu (za pomoč italijanskim bralcem dodaja opombe in slovarček). Dosti širše pa zato pride do veljave dvojezičnosti v prizorih, ki so nabiti s čustvi.

Kakor smo videli, Tomizza razvija svojo medjezikovno-kulturno perspektivo pretežno iz prikrite prisotnosti "drugega" jezika in kulture, t.j. kot dopolnilni odnos figuralnega in narativnega diskurza. Ta komplementarnost je zagrebškemu italianistu Tonku Maroeviću (v referatu na "Drugem mednarodnem srečanju pisateljev ob meji" v Portorožu februarja 1987) zadoščala za sodbo, "da bi lahko Tomizza z delom nje-govega opusa pristeli k pisateljem, o katerih smo govorili, to je k hrvaškim pisateljem, ki se izražajo v italijanskem jeziku".⁴⁴

Na osnovi vsega tega je mogoče reči, da med Tomizzo in Rakovcem obstajajo velike estetske razlike glede na rabo jezikovnega gradiva, čeprav oba upoštevata stvarno jezikovno stanje v Istri in izhajata s podobnih kulturno-političnih stališč. Značilno pokrajinsko mešanje jezikov pri Rakovcu - v njegovih potopisih, predvsem pa v romanu *Riva i družji* (1983), ki vsebuje obsežne pasuse v italijanščini in v različnih pokrajinskih inačicah hrvaščine in italijanščine oz. isto-beneščine - včasih zaide v takšno skrajnost, da ni mogoče računati z nadpokrajinskim sprejemanjem takih besedil zunaj Istre (da ne govorim o njihovem prevajanju). Pisatelj večkrat uporablja v svojem slogu postopke in prvine prešerne, "vesele" slovnične, tako kot npr. eksperimentalna literatura in konkretna poezija ali tudi koroška književnika Florjan Lipuš in Jani Oswald. Podobno kot slednjima dvema tudi Rakovcu ne gre samo za prikaz jezikovnega stanja v svojem okolju, ampak za nekaj več, za uvedbo samega medkulturnega diskurza.

Tomizza nasprotno v svojih istrskih romanih in pripovedih vseskozi ostaja znotraj meja konkretne večje-

zičnosti v Istri. Raba dvojezičnosti na ravni izraznih sredstev, usmerjena le na pomembna opozorila, olajšuje (ali omogoča) tako širše sprejemanje njegovih besedil v celotnem italijanskem jezikovnem prostoru kakor tudi prevajanje v druge jezike. Kljub tako omejeni rabi dvojezičnosti se mi zdi Tomizza pri posredovanju slike kulturnega sožitja uspešnejši kot Rakovac. Medtem ko moramo mešanje jezikov pri Rakovcu razlagati ne le kot zgolj mimetično ali ideološko sredstvo, ampak tudi kot igrivo subverzijo jezikovnih in estetskih norm in kot eksperiment z večjezičnimi sredstvi, gre Tomizzi za predstavitev (možne) sožitne hrvaško-italijanske dvokulturnosti v Istri, katere resničnost je skrita v tem, da je opisana kot izgubljena.

PODROČJE SKUPNOSTI ALPE-JADRAN V LUČI DVOJEZIČNOSTI

Podobna stališča kot Rakovac in Tomizza zagovarjata v večjezičnih književnostih na področju skupnosti Alpe-Jadran tudi Peter Handke in Pier Paolo Pasolini. V furlanščini pisane pesmi P. P. Pasolinija so pri tem kot enojezične besedne umetnine sicer že same po sebi nekaj posebnega (če ne upoštevamo komparativno zanimivega dejstva, da se je pesnik sam prevedel v italijanščino),⁴⁵ toda v okviru italijansko-furlanske pokrajinske dvojezičnosti se pokaže, da njegovo vračanje k svoji materinski furlanščini - kot prevrednotenje položaja osrednjega literarnega jezika v Italiji - izvira iz enakih miselnih izhodišč kot Rakovčeva programatično vračanje k narečju.⁴⁶

Podobno medsebojno prehajanje na nemško-slovenskem jezikovnem območju zagovarja Handke v svojem romanu *Ponovitev*, kjer ob primeru slovensko-nemškega slovarja iz let 1894/95⁴⁷ - v jasni povezavi s svojimi izkušnjami pri prevajanju koroške slovenske književnosti (Florjan Lipuš in Gustav Januš) - takole opisuje medkulturne jezikovne povezave: "Toda mar se ni beroči opredelil za drugi jezik proti svojemu lastnemu? Ali ni samo slovensščini, v nasprotju s svojo nemščino, pripisoval tiste enobesedne čarobnosti? - Ne, oba jezika sta bila vendar skupaj, enobesednice levo in desno opisali, ki so prostor, znak za znakom, krivili, mu odmerjali kot, merili, obrisovali, narisovali. Kako je potemtakem šele odpiralo oči dejstvo, da so obstajali različni jeziki,

43 M. Rakovac, "Fulvio Tomizza", v: F. Tomizza, *Bolji život*. Roman, prev. M. Rakovac, Pulj/Reka 1980, str. 12: "Tako Italijani u Istri i nazivlju hrvatski čakavski govor."

44 T. Maroević, referat na "Drugem mednarodnem srečanju pisateljev ob meji", v: *Primorska srečanja* 12, 1988, str. 80/81, str. 116; podobno mnenje srečamo tudi pri Milanu Rakovcu v njegovi spremni besedi k hrvaškemu prevodu Tomizzovega prvega romana *Materada* (prev. M. Maras, Zagreb 1986, str. 5-6).

45 P. P. Pasolini, *La nuova gioventù. Poesie friulane 1941-1974*, Torino 1975.

46 Prim. Pasolinijev program "poetike lirike v narečju kot protinarečje, t.j. kot literarni jezik" ("una poetica della poesia dialettale come antidialetto, cioè e1 come lingua") - P. P. Pasolini, "Il Friuli autonomo", cit po: K. v. Hofer, *Funktionen des Dialekts in der italienischen Gegenwartsliteratur*. Pier Paolo Pasolini, München 1971, str. 118.

47 Očitno gre za Pletersnikov Slovensko-nemški slovar, Ljubljana 1894/95 (ponatis: Ljubljana 1974).

kako smiselna potem menda tako uničevalna babifonska jezikovna zmeda."⁴⁸

V romanih Boljše življenje in Materada Fulvia Tomizze, v pesmih, prozi in esejih Milana Rakovca kakor tudi v Handkejevi Ponovitvi in Pasolinijevih furlanskih pesmih je opazna težnja po predstavitvi lastne kulture v tuji in tuje v lastni na osnovi njunega sožitja. Obravnavani teksti kot dokumenti regionalnega medkulturalnega sožitja in drugačnosti izpostavljajo tudi vprašanje hegemonialnega razmerja med periferijo in centrom. S svojim jezikovnim dualizmom predstavljajo drugačne medkulturalne modele ob vsakokratnem uradnem kulturnem dogajanju, ki ga decentralizirajo in dehierar-

hizirajo. V jezikovnem pogledu so "mnogobožni prostor"⁴⁹ ki se izmika narodnokulturnemu opredeljevanju, saj ne pripadajo v celoti in izključno eni sami književnosti, niti jih ne more nobena "narodna" literarna znanost zahtevati samo zase.

Istrski in drugi pokrajinski jeziki so v Bahtinovem smislu neprevedljivi samo v njihovi vsakokratni sociolingvistični povezavi. Tu dvojezičnost ni podvojitvev, temveč posebnost dvokulturne pokrajinske identitete. Če sodim s stališča ruske semiotike od Bahtina do Lotmana, je večjezičnost konstitutivni dejavnik kulture. Zato v njej ne vidim vprašljivega pojava, temveč pogoj za književnost.

RIASSUNTO

Il contributo illustra la situazione linguistica in Istria, una regione che già al tempo della monarchia austro-ungarica era considerata una metonimia della polifonia linguistica dello stato plurinazionale. Prendendo ad esempio due autori come Fulvio Tomizza e Milan Rakovac, l'autore cerca di illustrare due possibilità di bilinguismo letterale regionale: il dialogo interculturale ed il conflitto culturale. Il dialogo delle culture istriane trova espressione in alcune opere di Tomizza, specie nel rapporto tra il linguaggio del narratore nell'italiano standard e la parlata dialettale bilingue, croato-romanza, dei protagonisti, mentre Rakovac, almeno in singole poesie, modella il rapporto conflittuale tra la cultura italiana e quella croata al tempo del fascismo così da evincere chiaramente il ruolo egemone della cultura italiana. In altri lavori di Rakovac, invece, similmente a Tomizza, si afferma il concetto utopico della interculturalità non egemonizzata, che si esprime quasi esclusivamente ad un livello linguistico "medio", in una colleganza specifica regionale, ovvero in una mistione del materiale linguistico dialettale innestato sia sulla base slava sia su quella latina.

48 P. Handke, *Ponovitev*, prev. Silvija Borovnik in Klaus Dettlef Olof, Založba Wieser Celovec 1988, str. 144; P. Handke, *Die Wiederholung*, op. cit., str. 207. - Več v zvezi s Handkejem, Pasolinijem in Tomizzo v mojem članku "Komparatistik regional - Venetien, Istrien, Kärnten" (v: P. V. Zima, *Komparatistik. Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft*, Tübingen 1992, str. 294-331).

49 Prim. J.-F. Lyotard, *Das Patchwork der Minderheiten. Für eine herrenlose Politik*, Berlin 1977, str. 8.